

RADETZKYMARSCHEN

In deinem Lager ist Österreich
Wir ändern sind einzelne
Trümmer.

In denen, die du führst zum
Streit,
Lebt noch ein Geist in Allen.

Die Gott als Slav' und Magyaren
schuf,
Sie streiten um Worte nicht
hämisch.

Sie folgen, ob Deutsch auch der
Feldherrnruf.
Denn Vorwärts! ist ungr'isch und
böhmisch.

(I ditt fältlager lever vårt Österrike',
vi andra är splittrade spillror.

Hos dem, som du leder mot skans
och vall,
lever ännu en anda, hos alla.

De som Gud har gett liv som
slovak och magyar
hörs ej bakslugt om orden tvista.
Ditt kommando är tyskt, men
kring ditt ståndar
är ett "Framåt!" det första som
sista.)

Fältmarskalk Joseph Graf von Radetzky som segrande vid Novara 1849 — efter en litografi av August von Pettenkofen.

DESSA VERSRADER ingår i den ryktbara dikt som Franz Grillparzer i juni 1848 skrev till fältmarskalken Radetzky, chef för rikets armé i Italien. Den språkliga nationalistiskansan kom till mognad detta år, i en rad områden utbröt uppror, och först efter långa strider — i Ungern med rysk hjälp — kunde riksheten och den kejsarliga absolutismen återställas. Grillparzer framträdde i sin hyllning till Radetzky liksom i andra dikter och uttalanden som rikets representant mot nationalisterna, de uppspirande nationerna. Han präglade satsen att man genom splittringen riskerade att gå "från humanitet över nationalitet till bestialitet", han betecknade språkgruppernas krav som ett försök att återgå till djurens läten, han skrev kejsarhymnen — nationalsången — "Gott erhalte unsern Kaiser, unsre Liebe, unser Glück". Hos Grillparzer antyds inte bara det faktiska maktläget och de inre motsättningarna, utan också den ideologi som utformades för att värna det bestående.

Armén var kärnan i denna genom erövringar, byten, arv och giften sedan århundranden uppbyggda stat, som sammanhöll tio årtolva nationaliteter — av de välsinnade kallade folk eller stammar, av de subversiva nationer. Bäst har denna armé skildrats av den engelske historikern G. M. Trevelyan i hans arbeten om frihetenskapen i Italien. "Vitrockarna" var soldater med lång tjänstgöring och hård disciplin, regementen ur en viss folkgrupp förledes alltid till områden vilkas språk de inte kunde förstå och där de utan känsla av samhörighet kunde slå ned revolt-

försök — på detta sätt krossades 1848 de skilda nationella upproren, och det var med full rätt som Grillparzer till den förtyskade tjecken Radetzky, i spetsen för den starkaste av arméerna, kunde skriva "In deinem Lager ist Österreich". Jämte armén var kejsaren, som ärvt denna samling av hopbragta folk, rikshetens bevarare, liksom under honom stående, genom Maria Teresia, Josef II och Metternich fast utbildade förvaltningen. Andra grupper som bidrog till enhetens upprätthållande var högadeln och de katolska prästerna, med omkring 70 procent av hela befolkningen i sin kyrka.

Några ord om nationalitets- eller språkgrupperna. Jag utgår då från tiden efter 1867, då Österrike och Ungern blev jämställda medlemmar i en egenartad union med monark, utrikespolitik och försvar som gemensamma angelägenheter. I Österrike var de tyskspråkiga drygt en tredjedel, följda av tjecker (12,6 procent 1910), polacker (10 procent), rutener, kroater, serber, italienare, slovenar etc. I Ungern var magyarerna bortåt halva befolkningen; antalet språkliga minoriteter var något mindre än i Österrike. I den följande framställningen avser jag endast eller främst den österrikiska rikshälfen, då ej annat annärkes.

I den österrikiska ideologin, sammanhållandets ideologi, framhävs naturligtvis inte enhetstankens relation till skilda nationaliteter. Men i själva verket uppbars enheten hela tiden — trots liberalisering och demokratisering av statskicket — av de tyskspråkiga, det var de som identifierade

sig med Österrike och kallade sig österrikare (i motsättning till både andra nationaliteter och rikstyskar). Hit hörde i huvudsak de politiska och sociala grupper som förut angivits som rikshetens bevarare: kejsarhus, militär ledning, byråkrati, högadel. De tyskspråkiga var en ledande grupp, om också inte, som magyarerna i Ungern, en härskande grupp, med i genomsnitt avsevärt högre inkomster och högre bildning än de andra. På vissa punkter är det svårt att statistiskt belägga detta i detalj, men de uppgifter som en rad forskare samlat, särskilt under senare tid, är i det stora hela klarläggande. Sålunda utgjorde de tyskspråkiga år 1900 enligt ett 1957 publicerat arbete över 76 procent av de aktiva officerarna i hela den österrikisk-ungerska armén (mot

10 procent magyarer, 6,2 procent tjecker och 2,3 procent polacker). Tyska var, som Grillparzer berör, kommandospråk (omkring 60 ord vid första världskrigets utbrott). Det bör nämnas att judarna, som ofta upptas som en särskild folkgrupp (omkring 5 procent), i regel var tyskspråkiga och inom de tyskspråkiga och tjeckiska områdena utgjorde en proportionsvis mycket stor del av den industriellt, kommersiellt och intellektuellt ledande gruppen — deras "österrikiska" sinnelag, deras kejsartrohet, framhålls ofta i litteraturen.

Bland de tyskspråkiga fanns utan tvivel, särskilt under den äldre tiden av absolutism, en känsla av överlägsenhet eller rent av förakt mot de andra folkgrupperna. Ungefär samtidigt som

Grillparzer väjdade om enighet mellan "stammarna" skrev dikteren Christian Friedrich Hebbel (valösterrikare) några versrader, som kanske är lika representativa som Radetzkymarschen:

Auch die Bedientervölker rütteln.
Am Bau, den jeder tot geglaubt.
Die Tschechen und Polacken
schütteln

Ihr strupp'ges Karyatidenhaupt.

(Se, även tjänarfolken skakar i valv och murar, som vi alla byggt, och tjecker och polacker makar på Atlasaxlar, som har burit tryggt.)

Den officiella propagandan, särskilt sådan den framträdde i skolböckerna, har en mycket enkel prägel: fosterlandskärlek och trohet mot härskaren är, såsom i andra jämförliga länder, fundamenta. Kejsaren, dygdig, flitig, ointellektuell, intresserad av detaljer, med en oartikulerad värdighet, som kunde tolkas som klokhet, benägen att sköta samtal genom likgiltiga frågor (vilket irriterade den mera intelligenta kejsarinnan) var i mycket användbar som faderlig symbol och blev det alltmånga genom sin långa regeringstid (1848—1916) och sin höga ålder. I anvisningar för historieundervisningen 1870 sågs målet vara att "väcka elevernas kärlek till fosterlandet och lojalitet mot kejsaren". I genomgångna skolböcker från omkring 1900 betecknas kejsaren som "en fredsfruste som likväl tvungits att ofta gripa till vapen", det talas om hans plikttröhet, hans oavslätliga omsorg om "sina folk", att folken betraktade honom som "en fader".

Om de hårda nationalitetsstriderna finns inte ett ord. Den rent faktiska historiska redogörelsen är ofta förbluffande i sin patriotism; de många nederlagen mot Napoleon, exempelvis, beskrivs med några rader i liten stil, medan Andreas Hofers uppror och den slutliga segern får stor plats och många bilder. I flera böcker för de högre skolklasserna angräps socialdemokratin som "en statsfientlig riktning".

I den historisk-politiska tyskspråkiga litteraturen framfördes den mera subtila ideologin. Medan i nationalstaterna föreställningar om en nationell egenart, en nationell mission, växte fram, måste Österrike utforma ett slags övernationell ideologi, ägnad att övervinna eller dölja motsättningarna mellan de många nationaliteterna, som lockades att bli självständiga nationer eller att ansluta sig till befryndade nationer utanför riket. Den givna lösningen var en förkunnelse på två linjer: dels att Österrike var förmedlare och försonare mellan folken inom landet, ja, rent av kunde skapa "en anda hos alla", som Grillparzer skrivit, dels att det hade en europeisk mission såsom gränsvakt mot öster. Dessa tankar var så allmänt förhärskande inom den "statstrogna" kretsen av tyskspråkiga intellektuella — med stöd hos vissa i regel socialt högstående grupper av annan nationalitet — att de nästan kan sägas ha en officiell karaktär; de förknippades, väl att märka, i självkaraktäristiker gärna med kritik av rikstyskarna, som påstods sakna österrikkarnas individualism, tolerans, smidighet och nobla inre osäkerhet.

Som illustration tar jag några citat ur "Nation und Staat", som Ignaz Seipel (sedan kansler under första republiken) utgav 1916. Österrike är nationalismens fiende, ett gränsland, för vilket livsgemenskapen, inte språkgemenskapen är avgörande. De många nationaliteterna blir, om situationen utnyttjas, "inte en svaghet, utan en tillgång, som gör det möjligt att stiga till oanade höjder". Ös-

terrikes historia bevisar att "en övernationell statstanke kan förena flera för varandra främmande folk till ett beständigt helt". Österrike kommer att segra därför att "det bringar den överdrivna nationalismen på fall". Utanför Österrike godtogs, främst inom intellektuella och konservativa eller "tyskvänliga" grupper, denna ideologi; Seipel kan stödja sina teser med citat från Gustaf Steffen och Rudolf Kjellén, han kunde också ha använt Harald Hjärne.

Tron på idéerna om Österrike som enare av nationaliteter och som gränsvakt mot öster var en orsak till den ännu i dag vanliga klagan över dubbelmonarkins undergång. Men Österrike-Ungern lyckades inte ena, och därför blev det föga dugligt som gränsvakt. Det österrikiska statskicket utveckling under årtiondena före

världskriget kan jag inte gå in på; välkänt är att nationalitetsstriderna gjorde en demokratisk parlamentarism svår eller omöjlig och att man växlade mellan tillfälliga blockbildningar och styrelse genom nödförordningar — i Ungern, där den magyariska överklassens valde värnades av författningen, fanns inte detta problem. Under kriget var militären i stort sett lojal, men nationalitetsgruppernas missnöje ledde till att parlamentet på långa tider inte kunde sammankallas, till hårt undertryckande av all "statsfientlig" propaganda och till att lagstiftningen nästan helt skedde genom nödförordningar, dvs ett slags konstitutionell diktatur upprättades. I utlan-

det etablerade representanter för de illojala nationella minoriteterna kommittéer, som lierade sig med de fiendliga styrelserna. Då nederlaget kom bröt staten samman, och de nationella grupperna bildade egna stater eller (polacker, italienare, kroater, rumäner) anslöt sig till stamfränderna i fiendeläget. En utmärkt framställning av detta har nyligen givits av tjecken Zeman ("The Break-up of the Hapsburg Empire").

Det är rimligt att man beklagar Österrikes och över huvud dubbelmonarkins undergång och "balkaniseringen" av det Habsburgska väldet. Men det är som en historiker, Robert Kann, framhåver i sitt grundläggande arbete "Werden und Zerfall des Habsburgerreiches", orimligt att lägga ansvaret för detta på västmakterna, om man inte skall anklaga dem för att de vann kriget. Principiellt och taktiskt var det för västmakterna otänkbart att hålla på den Habsburgska enheten mot nationalitetsrörelserna, att värna tyskspråkiga och ungrare mot serber, polacker, tjecker, italienare och rumäner. Men det var också i praktiken uteslutet att göra så. Skulle USA:s, Frankrikes och Englands trupper ha slagit ned minoritetsfolken med vapenmakt sedan de väl deklarerat sin frigörelse och ha tvungit dem till något slags återförening? Det är en helt verklighetsfrämmande tanke.

HERBERT TINGSTEN

(Verscitatén översatta av
Sven Hallén.)

Den österrikiska idén

En rad undersökningar har under senare år gjorts rörande historieundervisningens behandling av mellanfolkliga frågor i skilda länder — exempelvis vad svenska skolböcker meddelar om relationer till Danmark och värtom. Däremot har historieundervisningens anpassning till skilda regimer ganska litet behandlats. Men Napoleons deklaration att undervisningen skall vara "ett medel att dirigera de politiska och moraliska åsikterna" torde överallt tillämpas, om också på ett helt annat sätt i diktaturer och envälden än i demokratier. För att belysa detta problem har jag planerat och påbörjat genomgång av skolböcker i några länder med växlande statsformer. Österrike, Västtyskland, Frankrike och Italien.

Österrike, som jag i denna artikelserie börjar med, slår under senare tid rekord i regimskiftet: 1918—1945 kejsardöme, första republik, kristligt-fascistisk diktatur, nazistiskt valde, andra republik, men dessa skiften har också — särskilt i samband med stormakten Österrike—Ungerns fall — inneburit en omvälvning av de grundläggande nationella föreställningarna om statens berättigande, egenart, "mission". Därför har min framställning växt ut till en översikt av "den österrikiska idén" utveckling, och referat och citat från skolböckerna har snarast blivit bekräftande notiser. Jag vill tillägga att det syns mig onödigt att ange skolböckernas titlar och författare — sammanlagt har ett femtiotal sådana böcker för skilda skolstadier genomgått.

H T-n